

Az érvényesség hordozói

Kultúraelméleti vázlat a tekintélyről

„...úgy tanított, mint akinek felhatalmazása van, és nem úgy, mint az írástudók.” (Mt 7,29)

„Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt.”
(Carl Schmitt)

„...nincs felhatalmazásom.” (Søren Kierkegaard)

Újkornak nevezett nyugati világkorszakunk pozitívan megfogalmazott szellemi kezdete az ember önállónak nyilvánítása minden hozzá képest külső tekintély alól. Az autonómia fogalmába foglalt igény idegen törvénynek minősített minden olyan hatalmat, amely nem tisztítható meg az észszerűtlenségtől, észen a legáltalánosabb elvek egyedül tekintélyes törvényszékét értve.¹ A felszabadító szándék szerint az idegen önkény helyét nem a legszemélyesebb saját önkénynek, hanem a mindenki ott rejlő emberi általánosnak kell elfoglalnia. A legtágabban értett természethez szabott tudásrend felvilágosító programja, amely a filozófiától a hétköznapi értelemvilágunk régi szenvedések felszámolásának reményével győzött meg, a világot és benne önmagunkat a kiszámíthatóság és a hatékony célszerűség jegyében akarta magára támaszkodva uralni. A helyes megismerés és cselekvés biztosítéka ugyan az első felhívások szerint az emberen kívül Istenben is rejlik,² ám a szellem magabiztossága csakhamar a teljes szuverenitás igényét jelenti be. Az első forradalmak utáni lelkesedés egy egész nemzedék nevében mondhatja Hegellel: „Néhány korábbi kísérlettől eltekintve, kiváltképpen napjainkra maradt, hogy mindazokat a kincseket, amelyeket az égre pazaroltak, legalább az elméletben visszaköveteljük mint az ember tulajdonát... de

vajon mely korban lesz elég erő, hogy érvényesítse ezt a jogot, és a javakat birtokba vegye?”³

Az ész e felhatalmazottságának igazi újdonsága a mindenkiére való kiterjesztés, lehetőleg felsőbb felhatalmazó nélkül. A minden „gyámság”⁴ alól magát önjelével felszabadító ember a saját szabadságát valósítja meg a belátott általánoshoz igazodó tetteivel: önmagának szab általános törvényt. A gondolkodó, azaz legnemesebb lélekresz vezetésre termettsége Platónnál még a legkedvezőbb belső lélekarányú filozófusok sajátja, akik a világ még isteni őrendjét látják meg a közvetlenül adottak árnyképeitől az ideák tiszta ragyogásáig felemelkedve. Arisztotelész sokféleségre fogékonyabb gyakorlatiassága a közügyekkel foglalkozó életformát értékeli a legmagasabbra, a vezetőtől pedig folyamatosan mérlegelő gyakorlati bölcsességet vár a szélsőségek közti helyes közép megtalálása érdekében.⁵

A tudományosság világon belüli racionalitása az alapvető megismerési szabályok rögzítése után, vagyis a hitelesített közös tapasztalat és a mindenkitől belátható elvontság tisztának akart szempontjai szerint a pusztán hagyományos érvényességeken kezdte a tisztázómunkát. A Luther által már egyedül az írásra szűkített vallási hagyományvilág mélyén végül az emberiségerkölc kölcsönöségi arany szabálya maradt, a Luthernek még elfogadható megörökölt politikai rend helyett pedig a közelebről meghatározandó „mindenki” által közösen akart igazságosság.⁶ Az immár tisztán emberi ész karizmatikus erejű felhatalmazása⁷ a világ újrendezésére a természeti világ feltárásának sikereit vette alapul. Az emberi világ működésének az emberi természetből kidolgozható törvényei

¹ Az ész útjához az ókortól a jelenig lásd SCHNÄDELBACH, Herbert: *Vernunft*. Stuttgart, Reclam, 2007. Az öntörvényező észhez ismeretelméleti szempontból KANT, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. Ford. KIS János, Bp., Atlantisz, 2009, B 697.; gyakorlati szempontból Uő: *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. PAPP Zoltán, Bp., Osiris, 2004, A126. skk.

² Kant etikájának nélkülözhetetlen posztulátuma Isten létezése. KANT: *i. m.* (2004), 148–156.

³ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: *A keresztény vallás pozitívítása = Uő: Ifjúkori írások. Válogatás*. Szerk. MÁRKUS György, ford. RÉVAI Gábor, Bp., Gondolat, 1982, 82–83.

⁴ Lásd KANT, Immanuel: *Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? = Uő: A vallás a pusztaság határain belül és más írások*. Szerk. HERMANN István, ford. VIDRÁNYI Katalin, Bp., Gondolat, 1980, 77.

⁵ Lásd PLATÓN: *Állam*. Ford. STEIGNER Kornél, Bp., Atlantisz, 2014; ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. Ford. SZABÓ Miklós, Bp., Gondolat, 1984

⁶ Luther jelentőségéről az újkori tekintélyfogalom kapcsán lásd MARCUSE, Herbert: *Theoretische Entwürfe über Autorität und Familie = Studien über Autorität und Familie*. Hrsg. HORKHEIMER, Max, Lüneburg, Klampen, 1987, 140. skk. Luther legfontosabb idevágó írásai *A keresztény ember szabadságáról és A világi főhatalomról*. Az arany szabály (Mt 7,12; Lk 6,31) meghatározó újkori változata Kant kategorikus imperatívusza: KANT: *i. m.* (2004), 40.: „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényadás elvéként érvényesülhessen.”)

⁷ Az „ész karizmája”. WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/4*. Ford. ERDÉLYI Ágnes, Bp., Közgazdasági, 1999, 64.

a személyközi viszonyok megállapodásos megalapozását észszerűsítették a minden résztvevő számára belátandó előnyök érdekében. Az egységes akarat keresése a feltétlen főhatalmat hol egy mindenkitől felhatalmazott kizárólagos erőben találja meg, mint Thomas Hobbes *Leviatánja*, hol a mindenkiben ott rejlő általános emberiben, mint Jean-Jacques Rousseau általános akarata, hol a bizalmi megbízásban, mint John Locke Isten által garantált rendje.⁸

Az emberi szellem haladástörténetének lényegi átlátására Auguste Comte szerint az ipari forradalom csúcán, az ő gondolkodásában érkezett el az idő. A világtörténetek korszakolásának alapja az emberiséget előmozdító gondolkodás tökéletesedése, a teológiától a metafizikán át a tudományig. Az immár a legösszetettebb dolgok hasonlósági és egymásutánisági viszonyainak megfigyelésére is képes tudományoknak a mindenség számbavételéhez csupán egyetlen átfogó elvre – a szellemfejlődés három stádiumának törvényére van szüksége. A papok, a harcosok és a hivatalnokok után eljött a tudósok és az „indusztrialisták” kora, hogy a tudás–előrelátás–alakítás szellemében most már az emberiség organikus rendjét építsék. A haladás karizmatikus elvéből kibontakozó pozitívista humanitásvallás kalendáriumába Comte szentként veszi fel a gyarapítás eddigi vallási, uralkodói, tudományos nagyjait, Mózesről Homéroszon és Nagy Károlyon át Descartes-ig. Mindez persze a legösszetettebb valóság, azaz a társadalom áttekintésére képes szociológus tudása, akit egy naplószerűen rögzített elragadtatottságban ért a stádiumok látomása.⁹ A társadalommérnökség azóta visszatérő felértékelődése a jól funkcionáló világszerkezet megvalósíthatóságának hitén – és a tőle várt gyarapodás érdekein alapszik. A környezethez való alkalmazkodás fokozódó hatékonyságának bizonyosságai a programként hirdetett modernizáció kitüntetett hordozóit is kijelölik: a célirányos beavatkozás szakértői és a mindenkit befogadó egyetemesség képviselői a hivatott vezetők. Csakhogy a legtágasabbnak akart racionalitás hatékonysági előnyei, beleértve a szenvedéscsillapító jobbításokat is, az akár végtelenbe tartó haladás feltétlen értelmét sokak szerint önmagukban nem rajzolják körül.

Az észszerűség önmagára alkalmazott kritikája azonban idővel következetesen jutott el az egységesnek tartott ész széttagolódásáig, sőt akár az ész gyökerénél rejlő észszerűtlenségig. A gondolkodás sokirányúsága az ész végesége miatt képtelen az elvi világrendezések sokféleségét feltétlen teljességben összehangolni; ráadásul tudattalanul bizonyuló gazdasági (Marx), biológiai (Darwin) és pszichés (Freud) erők épp elégszer tudatosították, hogy az ember „nem úr a saját házában”.¹⁰ Az ész tekintélyvesztéséhez sokak szerint a saját egyoldalúsága is hozzájárult. A célok és eszközök logikájának viláгурáló észszerűsége, amelynek mitikus hősalakja a sziréndilemmán józan észszel diadalmaskodó leleményes Odüsszeusz, az ember telenség megszervezésében is tökélyre jutott. A mítoszból kitörő ember varázstanító gesztusa maga is mitikus, az egészzet akaró teljesítmény, ha a gondolkodás pályáját eleve eldöntöttnek tartja. Az önmagában bármire képes ész e belső ellentmondása következetesen vezetett totalitárius barbársághoz. Saját eszünk technikának és gépnek nevezett művei, amelyek a fogalom tartalma helyett a képzet formáját figyelik, a fejünkre nőttek, s bennük az ember az embert igázta le.¹¹ A kalkuláció nivelláló hatalma megalkotja a sémák, kérdőívek rovataiba foglalt embert, aki még az eszményített nagyság utánzásával is tömeggyártással készült kultúramintákba illeszkedik bele. A szabályok személytelennek akart tekintélye végül a személyt lehetetlenítheti el.

Ugyanekkor nemcsak a racionalitáshit, hanem maga a tekintélybe vetett hit is tekintélyét veszttette. A tekintéllyé avatott kiszámíthatóság elszemélytelenítő ereje tekintélyelvű emberek tömegeit hozta létre: dialektikája – minden elnyomó érdek közbejötté nélkül is – a felemelni akart ember meggyengítése. A tömeggé váló embersokaság közös nevezője a tévesen felfogott egyenlősítés nyomán a „tömeg”. Søren Kierkegaard, aki minden rendszerrel szemben elsőként helyezte az egyes egyént a gondolkodás középpontjába, az egyszeriség létezése iránti érzékkel írta le a tömegsajtó által nagyra növelt „publikum” elvét és valóságát. A városok talaján csöcselékké váló általánosság feléltlensége és a mindent mindenfelől mérlegelő reflexió

⁸ HOBBS, Thomas: *Leviatán, vagy Az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Ford. VÁMOSI Pál, Bp., Helikon, Európa, 1970; ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződésről* = Uő: *Értekezések és filozófiai levelek*. Szerk. LUDASSY Mária, ford. KIS János, Bp., Helikon, 1978, 59–157.; LOCKE, John: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Szerk. KONTLER László, ford. ENDREFFY Zoltán, Bp., Gondolat, 1986

⁹ PICKERING, Mary: *Auguste Comte. An Intellectual Biography, Vol 1*. Cambridge, Cambridge University Press, 1993, 199.; COMTE, Auguste: *Előadások a pozitív filozófiáról*. Ford. NÉMEDI Dénes = *Olvasókönyv a szociológia történetéhez I. Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Szerk. FELKAI Gábor et al., Bp., Új Mandátum, 2000, 15–37.

¹⁰ FREUD, Sigmund: *Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse* [1917] = Uő: *Gesammelte Werke* 12. Frankfurt, Imago, 1947, 3. skk.

¹¹ HORKHEIMER, Max – ADORNO, Theodor W.: *A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredék*. Szerk., ford. MESTERHÁZI Miklós, Bp., Atlantisz, 2020. A technika legélesebb kritikáját lásd Heidegger-nél, aki a léthez való viszonyunk megromlásának történetében a mechanisztikus világviszonyoknak kiemelt jelentőséget tulajdonít. Például HEIDEGGER, Martin: *Kérdés a technika nyomán = A későújkor józansága. Olvasókönyv a tudományos-technikai világfelszámolás tudatosítása köréből II*. Szerk. TILLMANN József Albert, ford. BECK András et al., Bp., Göncöl, 2004, 111–134.

szenvedélytelensége teremti meg az önérdékből a szám-szerűséghez igazodás társadalmi alakjait. Magasabb hatalmak helyett az ember a többségtől – vagy éppen a kisebbségtől teszi függővé magát. Az eltéréstől való félelmek összeadódása lesz a „tiszta emberiség”: a valódi közösség legüresebb fogalompárja. A hiten alapuló egyéni bensőségesség súlyos szabadságából, azaz a döntés ugrása elől az ember a kiszámítható általánosságba menekül, amelynek „zsarnokokra és titkosrendőrségre” sincs szüksége.¹² De mi értelme az akár végtelenbe tartó haladásnak, amelyet a legtágasabbnak akart racionalitás kínál, ha éppen személyes önmagunkhoz nincs semmi köze?

*

A mai tudományosság számára, amely versengő érvényeségek versengő hordozóinak sokféleségével is szembeesül, a tekintély mindenekelőtt „hit” és „tulajdonítás”, a követők sokszor nagy hatóerejű közös teremtménye. De ha így van is, a kérdés mindvégig eleven maradt: mire hagyatkozhat az ember önmagán kívül önmaga és a világ megalapozásában?

A nyugati nyelvek legtöbbszörében autoritásnak (auctoritas) nevezett tekintély, a társiasság rendjének ügye lévén, politikai fogalomként született meg, és a szerzők (auctor) és szövegek kanonikusságával kapcsolatos középkori viták után, az újkori államtanok megjelenésével ilyenként is rögzült. Az autonómia, a szuverenitás és az autoritás fogalma a politikai rend lehetőségeit keresve az önmagunk feletti rendelkezés elvében többnyire összeolvad. Már a római szenátus kapcsán megjelent a tekintély mint önkéntes engedelmeskedés és a kényszerhez folyamodó hatalom (potestas) megkülönböztetése.¹³

Jelenkori perspektívánk meghatározó rendszerezési kísérlete Max Weber uralomtana, amely az erőszakmentes, elismert vezetés háromféle esélyét foglalja logikailag zárt viszonyfogalmakba. A mindennapok múltra támaszkodó megszervezése a régre visszanyúló hagyományrendből és az általa vezetésre megjelöltektől származó utasításokat tekinti az ősiség tradicionális szentségénél fogva érvényesnek. A jelenben fennálló rend hitelesnek tartott törvényessége és az általa uralmat gyakorló tekintélye következetes hivatali renddé szervezhető bürokráciát hordoz, amely az újkori földi berendezkedések elfogadott-

Auguste Rodin,
A gondolkodó,
1903
© Wikimedia
Commons

ságának legszélesebb alapja. A parancsadás és engedelmeskedés kölcsönös viszonyainak mindennapokon kívüli változata a karizmatikusan alapított rend, amely a követők egy személy rendkívülisége iránti odaadásán nyugszik, az itt és most kezdődő jövőben.¹⁴ Kivételessége miatt hallgatnak a szavára, nagyságával, azaz másokhoz képest mutatkozó – harci, szellemi, lelki, erkölcsi, gyakorlati, művészi – fölényével új világot teremt; jelszava így hangozhat: „Meg vagyok írva, én azonban azt mon-

¹² KIERKEGAARD, Søren: *Eine literarische Anzeige*. Düsseldorf, Köln, Diederichs, 1954, 92. sk. A tekintélyelvű személyiség fogalmáról pl. FROMM, Erich: *Menekülés a szabadság elől*. Ford. BÍRÓ Dávid, Bp., Akadémiai, 1993, 120. skk.

¹³ Cicero *Topikája* (19.73) szerint tekintélyt a természet vagy az idő kölcsönöz: előbbihez elsődlegesen az erényesség, az utóbbihoz a gazdagság, a szerencse, az életkor, a tapasztalat tartoznak. Lásd CICERO

összes retorikaelméleti művei. Ford. ADAMIK Tamás et al., Pozsony, Kalligram, 2012.

¹⁴ A tekintély három idődimenziójának metafizikai megkülönböztetéséhez lásd KOJÉVE, Alexandre: *The Notion of Authority. A Brief Presentation*. Transl. WESLATI, Hager, London, New York, Verso, 2014. Az úr a jelenhez, a vezető a jövőhöz, az atya a múlthoz tartozik, a bíró pedig az örökkévalóságé.

dom néktek...” Hitelének mindennapi tétje a beigazolódás: úgyszólván már tette másnapján megkérdőjeleződik műve folytathatósága. A követők legszűkebb köre a jelenlét izzásában él, de a tömeg a mindennapi bizonyágtételen túl megélhetést is akar. A folytonossá tétel másik fordulópontján, az utódlás pillanatában csak keveseknek sikerül tartósságot teremteni, legbiztosabban a karizma intézményesítésével. Minden más esetben megkezdődik a hirdetés leülepedése és bürokratikus vagy tradicionális kiépülése. A karizma tartalma követést parancsoló üggyé is dologiasulhat, amilyen az ész, az emberiség vagy éppen a nemzet.

A karizmatikus áttörés kitüntetettsége abból is fakad, hogy az uralom mélyén minden esetben voltaképp az alapítás kérdése merül fel. Az újkori nyugati világ keletkezésében való rekonstrukciója során Weber egészen a prófétai időkgig visszaható, és ott – másokkal együtt – Keleten és Nyugaton is a világrendezés hatalmas vallási alakjait látja, és a vallási világot működésben tartó papsággal szemben prófétáknak nevezi. A történelemben itt hasadt fel az a kettősség, amelynek túloldalán a világon túli világ alapjaiban különbözik ettől a világtól. Az így meghatározott próféta új rendet hirdet, és mások számára is képes érvényesnek elfogadott választ adni arra a kérdésre, hogy ha a világnak – minden irracionális tapasztalat ellenére – van értelme, mi ez az értelem, és hogyan kell berendezni a világot, hogy összhangban legyen vele. Weber ezt nevezi minden vallási és vallástalan metafizika alapvető kérdésének.¹⁵ Ez az a horizont, amelyen minden akkori és későbbi érvényesség hordozói színre lépnek a rend nagyszabású látomásaival. Akár kinyilatkoztatásból (Mózes), akár egy örök érvényességbe való betekintés tapasztalatából (Buddha) nyeri ügyét, a próféta a mindennapok szétszóródásából való kiemelkedés mintája.

Ugyanebben a gondolatkörben a filozófus Karl Jaspers „mértékadó embereknek” nevezi azokat a roppant követelményekkel színre lépő emberalakokat (Szókratész, Buddha, Konfuciusz, Jézus), akik tetteikkel és gondolataikkal azóta is kérdéseket intéznek a gondolkodáshoz és az életvitelhez. A hozzájuk kapcsolódó életfordulat nem pusztán tanítás, hanem létezés, amelyben lehetségessé válik az ember önfelülmúlása.¹⁶ Így születik meg az az ember, aki „tudatában van a létnek a maga egészében, ön-

magának és saját határainak”, akinek a gondolkodása megkérdőjelezi az adottat és saját gondolkodását is, aki szabadulásra és megváltásra vágyik, aki világon kívüli pontból képes a világ átszellemítő megemelésére.¹⁷

Ami az óbirodalmi Egyiptom „tengelykor” (K. Jaspers) előtti kultúrájában még kompakt egység, az az Egyiptomból kivonuló zsidóság megváltásra irányuló áttörésével kettéhasad. Az istenvilág színe és a világ előtt a fáraó az Egyet reprezentálja: benne testesül meg az igazság, az igazságosság, az erkölcs és az üdvösség (Maát). A prófétai Izraelben a próféta a király politikai igazával szemben képviseli az Istennel kötött szerződéshez való ragaszkodást. A vallás elkülönül az uralom rendjétől: a két világ megújuló közvetítési tevékenységet követel.¹⁸ A magaskultúrák ebben a feszültségtérben bontakoztatják ki saját következetességük szerint a világ külső és belső rendjét, a közelség és a távolság különböző fokain.

A nyugati középkor sajátos összekapcsolási programja szellemi múltunk bibliai és görög vonulatainak összehangolása volt. Ha igaza van Leo Straussnak,¹⁹ és a bölcsesség az egyikben a kinyilatkoztató Istenbe vetett hit, a másikban a nyilvános érvelés racionalitása, akkor a skolasztika hosszú időn át érvényesnek tartott nagy teljesítménye az isteni igazság észszerűvé avatása – fenntartva az előbbi elsőbbségét, amelynek tekintélyéhez utóbbinak igazodnia kell. Első alkalommal Tertullianus beszél – a római jognyelvből merítve – isteni autoritásról, ami Isten alapító és kezeskedő tekintélyére utal; Ágoston pedig alapítóként tárgyalja a keresztény apostolokat, akik tekintélyén az egyház alapszik. A tekintély az igazság hitéhez, a ráció a megismeréséhez vezet.²⁰

Hit és ész tekintélybeli küzdelme az újkori Nyugaton hosszú időre az utóbbi javára fordult. Sem az „Athént” és „Jeruzsálemet” elsajátítva továbbhagyományozó „Róma”,²¹ sem a felvilágosodás észhite nem tudta a kettőt megnyugtató módon közvetíteni. A középkor Isten felé emelkedő hierarchikus világegészének széthullása a sokféle valóság feszültségrendjét idézte elő, amelyben a vallás üdvössége, a tudomány igazsága, a politika hatalma, a gazdaság nyeresége és a művészet szépsége önálló érvényre tart elvi igényt, a mindenkori értékek virtuóz hordozóival és a körük települő követőkkel és iskolákkal, a szférák sajátos szereprendjei szerint. A szekularitás immanens transz-

¹⁵ WEBER: *i. m.* 2/4. (1992), 157.; *Uő: A politika mint hivatás = Uő: Tanulmányok.* Ford. WESSELY Anna et al., Bp., Osiris, 1998, 203.

¹⁶ JASPERS, Karl: *Die großen Philosophen.* München, Piper, 1957, 219–224.

¹⁷ JASPERS, Karl: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte.* München, Fischer, 1955, 14–31.

¹⁸ ASSMANN, Jan: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában.* Ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 2008

¹⁹ STRAUSS, Leo: *Jerusalem and Athens. Some Introductory Reflections = Commentary,* 1967, June

<https://www.commentary.org/articles/leo-strauss/jerusalem-and-athens-some-introductory-reflections/>

²⁰ Lásd SZENT ÁGOSTON: *A rendről = Uő: A boldog életről. A rendről. A türelemről.* Ford. SARBÁK Gábor et al., Bp., Jel, 2019

²¹ Lásd BRAGUE, Rémi: *Európa a római modell. Elsajátított önazonosság.* Ford. SOMORJAI Gabi, Piliscsaba, PPKE BTK, 1994

cendenciákat keres, és a hétköznapokból a tudomány, a politika vagy a művészet megváltóereje felé keres kiutakat. Az érvényesítés fórumaként a bizonyító ész és a hiteles élmény, az egyetemesség és a sokféleség, a gondolkodás és a cselekvés, az elvszerűség és a tapasztalás, a szabadság és az egyenlőség, az egyszerűség és az általánosság egyszerre akart kettősségeinek ellentmondásai önmagukon belül feloldhatatlannak bizonyulnak.²²

*

Azonban időről időre feltárulni látszanak a mindenkori rendek alatt rejlő mélységek. Ami éppen az e világi és a túlvilági rend szakadékát illeti, az államteoretikus Carl Schmitt korunk alapzataival kapcsolatban a legélesebb kérdéseket tette fel – és a legkihívóbb válaszokat adta. Egzisztencialista gondolati alakzatokhoz folyamodó felfogása szerint határhelyzetekben válik nyilvánvalóvá általában és konkrétan a fennálló rend mibenléte. A politikai teológia műfaját egyáltalán megalapító írásának nyitómondata szerint „szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt”.²³ A bármilyen elven megszerzett politikai közösség nem egy folytonos tisztázó diskurzus eredménye, hanem a folytonosság polgárháborúval fenyegető szakadásainak leküzdése, a radikálissá éleződött válságon való felülkerekedés. Minden voltaképpeni tekintély a békés rend megteremtésén alapszik. A kivételes állapot kihirdetése és új rend alapítása, a végső szükséghelyzet legyőzése mélységes döntést követel. A jogon kívül is létező államban jogon kívüli elszánás alapít jogot. Ezért mondja Schmitt, hogy a kivételes állapot jogelméleti státusa a csoda teológiai helyzetéhez hasonló, és egyáltalán: „a modern államelmélet minden pregnáns fogalma szekularizált teológiai fogalom”.²⁴ Már az önállóvá váló politika mibenlétéről való újkori gondolkodás kezdetein is a határhelyzet kérdése születik az egyszeri megállapodással teremtett „Leviatán”

és az ugyancsak pillanatszerűen megkötött társadalmi szerződéssel előálló „köz”.²⁵ Tocqueville békésebb hangvételű mondata nem az alapítás kiélezettsége felől, hanem a fennálló viszonyok tapasztalataiból ugyanezt fogalmazza meg: „Hagyjátok, hogy az emberi szellem a maga útján haladjon, és egyformán fogja berendezni a politikai társadalmat és az égi várost”.²⁶

Az időnek az első forradalmak óta mindinkább a jövőre helyeződő hangsúlya különösen is érzékennyé tette az újkori embert a változásokra. A külső és belső törések által is felerősödött döntési fogalmiság, az „ugrás” egzisztencialista nyelvezete azonban sokak szerint a halál gyökere szakadásával szembesülő ember mindenkori adottságát fogalmazza meg. A rend állandósága, a mindennapok folytonossága: a véges és a végtelen közt közvetítő alapítás, amelynek intézményesülő látomása valamiképpen az egészre tart igényt. A minél szélesebb körben való begigazolódás a valóság alakításának képességét hitelesíti.²⁷ Az „autoritás” szava eredetileg éppen ezt mondja ki: aki gyarapít, növel, szerez, teremt. A mások számára is eligazodást és segítséget nyújtás képességét metaforizálják a pásztor, a kormányos, az orvos ősi uralkodói címei.²⁸ Ezekben a hangsúly a parancsnak való engedelmeskedés helyett az elfogadás, a ráhagyatkozás, a követés mozzanatán van, amely akár az ítélet átengedésének bizalmát is tartalmazza. A bármilyen téren mutatott zsenialitás újkori romantikája a kiemelt egyéni teremtőképességet emeli a vallási elragadtatás magaslatába.²⁹ A kreativitás újabban felfokozódó elvárása az egyén megszentelése, aki épp ezzel a működéssel a legelső teremtést ismétli meg. Az individualitás eszménné avatott egyszerűségében az önjelölő alkotó ember önmaga tekintélye, amin az a statisztikai körülmény sem változtat, hogy ez a gesztus tapasztalatilag csak keveseknek sikerül.³⁰

Kierkegaard egyes egyénjének mintaadóí Szókratész és Jézus: az előbbi utánozható minta, az utóbbi követendő

Gustave Doré,
Leviatán
elpusztítása,
1865
© Wikimedia
Commons

²² Még egyazon szférában is váltakozva az igazolás sokféle elve érvényesül, ahogy nagyvállalatok döntéshozatali eljárásainak elemzése kimutatta. A legitimitáció hatféle rezsimjét különbözteti meg Luc Boltanski nagyszabású munkája: az egyén „nagyságra” törekvése hol a tények vagy személyek „szentségére”, hol az életkor patriarchális erejére, hol a sokak véleményére, hol a köz képviseletére, hol az intézkedések hatékonyságára, hol a piaci esélyek kihasználására hivatkozik. BOLTANSKI, Luc – THÉVENOT, Laurent: *De la justification. Les économies de la grandeur*. Párizs, Gallimard, 1991

²³ SCHMITT, Carl: *Politikai teológia. Négy fejezet a szuverenitás tanáról* = Uő: *Katolicizmus és politika*. Ford. GÁJER László, Bp., Szent István Társulat, 2023, 71.

²⁴ Uo., 112.

²⁵ A mindenkiben ott rejlő egyforma „általános akaratról” Kojève kimutatja, hogy nem önálló tekintélyi forma, hanem az általa beazonosított négy típus (atya, úr, vezető, bíró) kombinációja.

²⁶ TOCQUEVILLE, Alexis de: *Az amerikai demokrácia*. Ford. ÁDÁM Péter et al., Bp., Európa, 1993, 412.

²⁷ ARENDT, Hannah: *Was ist Autorität? = Uő: Fragwürdige Traditionsbestände im politischen Denken der Gegenwart*. Frankfurt, Europäische Verlagsanstalt, 1957; GUARDINI, Romano: *A hatalom = Uő: Az újkor vége. A hatalom*. Ford. AMBRUS Gabriella, Bp., Vigilia, 1994, 94. skk.

²⁸ ARENDT: *i. m.* (1957), 174.; ASSMANN: *i. m.* (2008), 82. skk.

²⁹ Weber szerint az „emberi jogok” eszméjének szellemi gyökere másik ember istenítésének vallási elutasítása és szabad egyének természetes érdekharmóniájának hite; de a megerősödésének materiális-piaci érdekei is kedveztek, mint például a tőke szabad értékesülésének igénye. WEBER, Max: *Zur Russischen Revolution von 1905*, MWGI/10., München, JCB Mohr, 1989, 164. sk.; WEBER: *i. m.* 2/4. (1992), 63. sk. A zsenikultuszhoz lásd ZILSEL, Edgar: *Die Geniereligion*. Frankfurt, Suhrkamp, 1990. A romantika jellegi vonzódásáról a nem mindennapi iránt lásd SAFRANSKI, Rüdiger: *A romantika. Egy német affér*. Ford. HORVÁTH Géza, Bp., Európa, 2010.

³⁰ JOAS, Hans: *Die Sakralität der Person. Eine neue Genealogie der Menschenrechte*. Frankfurt, Suhrkamp, 2011

G. Dore

H. P. CAN

példa.³¹ Szókratész a görögségben lehetséges legmagasabbat, más szóval az általános emberit valószínűsítette meg, amikor kérdéseivel minden egyes beszélgetőtársát a benne rejlő, csak éppen a születéssel elfelejtett igazság saját magából való felderítésére, az örök tartalmak felidézésére szólította. Tekintélye ebből a radikális kérdezősködésből fakad, amelyet saját magával kapcsolatban is szakadatlanul végzett; igazságának paradoxona, hogy az egyes egyén az örök igazsághoz viszonyul. A kereszténység paradoxona, hogy Jézusban az örökkévaló történetivé lett; a kereszténységre való felhívás a hit bensőségében egyes egyénné válás, Krisztus követése akár a szenvedésben is. A világból való radikális egyéni kiválás iránypontja az Istennel való legszemélyesebb viszony; a közvetlen felhatalmazás nélküli intelem tekintélye pedig magáé az időben megjelent örökkévalóé. Kierkegaard számára minden mozdulat egyszerű döntés, minden ember kivétel: ennek felelősségéből fakadhat a hitelesség tekintélye.³²

*

A kivétellességen túl persze a világban való élet hatalma is megköveteli a magáét. A megtartó erő történeti nyugalma, ha valami átfogón alapszik, és gyökereit a végességen túlra mélyeszt, tiszteletet és elfogadást kelthet az odatarozókban. Egy ilyen világberendezés tartóssága és a benne való elfogadottság nemcsak emberi szükséglet, hanem – az ember rosszra hajló természetével szemközt – a társasság fennállásának feltétele is.³³ A mindig emberi eredetű rendben nem az önkény, hanem a belőle szóló tekintély a döntő még akkor is, ha mindig időhöz kötött: a hagyomány az Egész mint történelmi múlt, amely a jelenben körülvesz, és a jövőt is fakasztja.³⁴ Ennek a választása is választás, miközben a másoknak jobb belátás tulajdonítása nem vakhit, hanem belátás. A végességhez tartozó

szabadság, a hagyományra hivatkozás a folyamatosan űzött megértési munka révén gondolja az értelmesség szövevényesen kiterjedt horizontját, hogy megtartó fennállásához ezzel is hozzájáruljon.³⁵ A belülről tudásként érvényes hit a közvetlenül tudhatón és a véges érzéken túl tekintélyre irányul, amelyben a személyes lét kibontakozása lehetségessé válik. Az egyén egyfelől szabadságot akar, másfelől rendet keres; a rend tekintélye egyfelől stabilitást akar, másfelől folyamatosan újat teremt: ebben a feszültségben éli az újkori ember az életét.³⁶

A szokás, a tan, az intézmény, egyszóval a tekintélyrend belső összefüggését és folytonosságát közösségek hordozzák, sőt egyesek szerint az egyszerűség sem más, mint összegyűléselemények hitelességének egyéniesült megismerésülése. A hétköznapok az összetartozás nem-mindennapiságából szerveződnek.³⁷ Az újabb sokat tárgyalt emlékezőskultúra: egyéni és közös múltba horgonyzás a jövő szabadsága érdekében. Az értelemvilág, amelyben élet egyáltalán lehetséges, újra és újra az alapításaihoz és azok intézményesített rendjéhez fordul, amelyeket hitelesnek akart értelmezőkre bízott szövegekben és képekben őriz. A tartalmak szakadatlan gondozásával, felfejtésével és vitatkozó továbbművelésével zajló öntisztázás a „hagyományáram”³⁸ kulturális terének megújuló belakása.³⁹

A tekintély alighanem nem csupán fölöttünk van, hanem – legalább a kényszerből való elhatárolás fogalmi igénye szerint – véges, tehetetlen és elszigetelt önmagunk fölé is emel. A világlátás, az életvitel és a társas rend tájékozódási érvénypontja a kereszténységen és a felvilágosodáson kibontakozó ember számára a közösségben megvalósítandó szabadság, amelynek alapító történetei, a „kivonulás”,⁴⁰ a „feltámadás” és „világalakítás” nem üres emlékezősközlések, hanem az újra és újra átgondolt alapítás, az „új emberré válás” hitbeli tekintélyalapjai.

³¹ A következőkhöz lásd főként KIERKEGAARD, Søren: *Szerzői tevékenységéről*. Ford. HIDAS Zoltán, Debrecen, Latin Betűk, 2000.

³² A protestáns veretű közeg nyilván Webert is fogékonnyá tette az egyszerűség jelentőségére.

³³ Ezt a gondolatot radikalizálja egy Jakob Taubesszel folytatott magánbeszélgetésben Carl Schmitt, akit előbbi „az ellenforradalom apokaliptikusának” nevez: aki nem látja be, hogy a nagy inkvizitornak Jézussal szemben igaza van, az nem értette meg, hogy mit közvetített Dosztojevszkij – saját érzülete ellenében – a problémafelvetés erejétől kényszerítve. TAUBES, Jacob: *Ad Carl Schmitt. Gegenstrebiges Fügung*. Berlin, Merve, 1987, 15.

³⁴ Lásd ehhez JASPERS, Karl: *Von der Wahrheit*. München, Piper, 1958, 782.

³⁵ Lásd GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Ford. BONYHAI Gábor, Bp., Osiris, 2003, 311–319.

³⁶ JASPERS: *i. m.* (1958), 796.

³⁷ Erre helyezi a hangsúlyt például Durkheim társadalomtana, akit nyilvánvalóan a katolikus francia és a zsidó családi közeg is fogékonnyá tett a közösségi elemre. DURKHEIM, Émile: *A vallási élet elemi formái. A totemisztikus rendszer Ausztráliában*. Ford. VARGYAS Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003, 195–224.

³⁸ OPPENHEIM, Leo A.: *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja*. Ford. GÖDÉNY Endre, Bp., Gondolat, 1982, 35. s. k.

³⁹ ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 1999

⁴⁰ Lásd ehhez ASSMANN, Jan: *Exodus. Die Revolution der Alten Welt*. München, Beck, 2015